

NUDŽEJNA VOJIĆ-HADŽIĆ
DRAGANA STÖCKEL

PARTICIPACIJA KORISNIKA U DOMSKOM SMJEŠTAJU U
SISTEMU SOCIJALNE ZAŠTITE BOSNE I HERCEGOVINE¹

Sažetak

Participacija kao jedno od osnovnih prava prema Konvenciji o pravima djece iz 1989. godine ima poseban značaj u kontekstu djece koja se nalaze u institucionalnom smještaju imajući u vidu njihovu vulnerabilnost i ograničene mogućnosti uticaja na sopstveni život. Individualni planovi predstavljaju ključni alat za operacionalizaciju participacije u sistemu socijalne zaštite jer podrazumijevaju kontinuirani rad s djecom, od prijema u instituciju do njihovog napuštanja i odlaska. Njihova svrha je da obezbijede aktivno uključivanje djece i mladih u proces donošenja odluka i planiranje svakodnevnih aktivnosti i izradu planova za budućnost koji vode ka integraciji u svijet odraslih. U tom smislu, participacija se ne posmatra kao normativni zahtjev već preduslov socijalne integracije. Polazeći od ovih osnova, cilj ovog istraživanja je bio da se ispita u kojoj mjeri su korisnici u instituciji zaista uključeni u procese donošenja odluka koje se tiču njihovog života. Istraživanje je provedeno 2024. godine u periodu od jula do novembra u okviru domskog smještaja, a uzorak je činilo 46 korisnika srednjoškolskog uzrasta. Korišten je upitnik zatvorenog tipa zasnovan na Likertovoj skali, a za izračun statističkih podataka SPSS 25.0 program. Rezultati su pokazali da korisnici ne učestvuju dovoljno u procesu donošenja svakodnevnih odluka, da nisu upoznati s individualnim planovima, kao i to da nisu učestvovali u njihovoj izradi.

Ključne riječi: *participacija, individualni planovi, institucija, korisnici*

¹ Prikazani rezultati u ovom radu predstavljaju dio empirijskog istraživanja prve autorice u okviru neobjavljenog master rada pod nazivom: Vojić-Hadžić, N., 2025. *Kvalitet života i participacija štice-nika JU "Socijalno-pedagoške životne zajednice"*. Tuzla: Filozofski fakultet.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Prema posljednjim dostupnim podacima UNICEF-a, skoro pola miliona djece (456.000) širom Evrope i Azije živi u nekoj od rezidencijalnih institucija (UNICEF, 2024). Razlozi smještaja djece u institucije su raznoliki, a kao najčešći se izdvajaju: siromaštvo, disfunkcionalne porodice (najčešći uzrok je nasilje), djeca bez roditeljskog staranja, djeca čiji su roditelji na izdržavanju zatvorske kazne ili ovisni o psihoaktivnim supstancama itd. Institucionalizacija je često bila dominantan odgovor države za zbrinjavanje najranjivijih grupa, pri čemu su ustanove građene izvan urbanih sredina kao vid segregacije (Stoeckel, Brkić, Vesić, 2022). Počevši od 2000-ih godina u zemljama bivše Jugoslavije se odvijaju reformski procesi koji, između ostalog, imaju za cilj smanjenje stope institucionalizacije djece i mladih i razvoj alternativnih oblika zaštite i brige u zajednici. Ovi procesi deinstitucionalizacije djece i mladih bez roditeljskog staranja su intenzivirani u Bosni i Hercegovini počevši od 2006. godine, od kada su u domaće zakonodavstvo ugrađeni brojni standardi zaštite djece i omladine (Žegarac, 2014).

Iako se “smještajem djeteta u instituciju željelo pomoći, zaštititi, pružiti hranu i sklonište, u uvjetima institucija djeca i mladi uglavnom ne uspijevaju prebroditi poteškoće zbog kojih su prvotno izdvajani iz svojih obitelji. Ishodi institucionalizacije značajnije su lošiji od očekivanih ili onih koje ostvaruju djeca i mladi koji su svoje djetinjstvo proveli u neinstitucionaliziranim okolnostima” (Sovar, 2014, str. 313). Ovako nepovoljni ishodi institucionalizacije dodatno ukazuju na značaj poštovanja prava djece, među kojima se posebno izdvaja pravo na participaciju, kao jedno od ključnih prava, ali i jedan od osnovnih principa socijalne zaštite čija se osnova može naći u standardima dječijih prava i prepoznavanju djece i mladih kao aktivnih subjekata u procesima odlučivanja o sopstvenom životu.

Članovi 12 i 13 Konvencije o pravima djeteta (1989) predviđaju obavezu obezbjeđivanja garancija da djeca izraze svoje mišljenje o svim pitanjima koja se njega tiče, uz uvažavanje njihovog uzrasta i zrelosti, kao i pravo da bude saslušano u svim postupcima koji se odnose na njega. Također, djetetu se priznaje pravo na slobodu izražavanja, uključujući traženje, primanje

i širenje informacija i ideja na različite načine (Konvencija o pravima djeteta, 1989).

Kako bi se participacija djece ostvarila u praksi, a odredbe člana 12 Konvencije o pravima djeteta (1989) ne bi ostale na nivou normativnog proklamovanja, u literaturi se izdvajaju modeli koji nastoje objasniti načine, oblike i nivoe sudjelovanja djece u procesu donošenja odluka koje se neposredno odnose na njihov život. Ovi modeli participacije mogu se, u najširem smislu, podijeliti na hijerarhijske i nehijerarhijske modele. Među najpoznatijim hijerarhijskim pristupima izdvaja se Hartov model, predstavljen u obliku ljestvi koji participaciju konceptualizuje kao progresivni proces što se kreće od nižih ka višim nivoima uključivanja djece (Jeđud Borić i sur., 2017). U sličnom kontekstu, Lansdown razlikuje tri opšte kategorije participacije djece: konsultativnu participaciju, participaciju zasnovanu na saradnji i participaciju koju iniciraju i usmjeravaju sama djeca. Za razliku od hijerarhijskih pristupa, zagovornici nehijerarhijskog modela su stava da nijedan oblik participacije ne može biti nadređen drugom. U okviru ovog pristupa posebno se izdvaja model Laure Lundy, koji pravo djeteta da bude saslušano operacionalizuje kroz četiri međusobno povezana elementa: prostor, glas, publiku i uticaj (Jeđud Borić i sur., 2017). Navedeni elementi pokazuju da se participacija djeteta ne iscrpljuje u samom davanju mogućnosti da iznese svoje mišljenje. Da bi participacija bila ostvarena na smislen način, potrebno je djetetu omogućiti da svoje mišljenje izrazi u odgovarajućim uslovima, da njegovo mišljenje sasluša i razmotri osoba koja donosi odluke, kao i da postoji mogućnost da izneseni stav utiče na konačnu odluku. "Kako bi dječja participacija imala stvarni utjecaj, nužno je osigurati da njihovi stavovi dospiju do donositelja odluka – bilo izravno, primjerice uključivanjem u sastanke, bilo posredno, putem simboličkog predstavljanja dječjeg glasa" (Kožul, 2025, str. 26).

Poseban značaj ovako shvaćene participacije dolazi do izražaja u kontekstu institucionalnog smještaja djece, gdje mogućnost djeteta da izrazi svoje mišljenje i da ono bude uzeto u obzir predstavlja važan aspekt ostvarivanja njegovih prava i najboljeg interesa. Pravo na participaciju ima

naročit značaj u uslovima institucionalnog smještaja. Lazić (2021, prema Petrović, 2024) navodi da je za najbolji interes djeteta u domu važno uključiti ga, tj. omogućiti mu izražavanje njegovog mišljenja.

Istraživanja o participaciji djece i mladih u donošenju odluka u rezidencijalnoj zaštiti izdvajaju tri osnovne dimenzije participacije: dostupnost relevantnih informacija za uključivanje u važne odluke; mogućnost za slobodno iznošenje mišljenja; kao i sposobnost da se utiče na ishode procesa donošenja odluka (Vosz et al., 2020). Njeni efekti posebno se ogledaju u jačanju autonomije, očuvanju dostojanstva i unapređenju emocionalnog blagostanja korisnika. Iskustvo samoodlučivanja i sticanja autonomije ima višestruko pozitivne ishode za djecu i mlade koji se nalaze u rezidencijalnoj zaštiti, kao što su ponovno sticanje osjećaja kontrole nad sopstvenim životom (Bessell, 2011; Liabo et al., 2016), sticanje osjećaja identiteta (Sindi & Strömpl, 2019) i odgovornosti što ih priprema za kasnije donošenje odluka tokom života (Skauge et al., 2021), bolje prilike kod zapošljavanja i stanovanja u kasnijem dobu (Starr et al., 2024), kao i povećanje rezilijentnosti (Van Bijleveld et al., 2015). Istraživanja (Courtnei et al., 2010) naglašavaju važnost participacije i njeno djelovanje u pogledu mentalnog zdravlja i ishoda u odraslom dobu i takvi štíćenici su živjeli u povoljnijim životnim uslovima od onih koji nisu participirali.

U institucionalnom okruženju participacija može biti ograničena organizacionim kulturama, asimetrijama moći i ograničenim proceduralnim mehanizmima. Ukoliko odrasli donose odluke umjesto djece, to može da negativno utiče na njih (Grubišić, 2003). Povezano sa tim, Nikolić (2023, str. 31) navodi da “mladi u procesu izlaska iz skrbi žele u potpunosti i istinski sudjelovati u donošenju odluka koje se tiču njihova života”.

Participacija se u svakodnevnoj praksi socijalne zaštite operacionalizuje kroz individualno planiranje s dobro dokumentovanim pozitivnim efektima na blagostanje, osnaživanje i ishode zaštite. Individualno planiranje podrazumijeva procjenu sposobnosti korisnika, gdje se jasno definišu metode i ciljevi rada s korisnikom, a sve to s aktivnim učešćem korisnika. Nakon prijema korisnika, odmah započinje sveobuhvatna procjena

njegovih potreba, snaga, rizika, sposobnosti i interesovanja, kao i resursa u njegovom okruženju i kapaciteta pružaoca usluge. Ova procjena se ne radi jednokratno, već se kontinuirano ažurira tokom pružanja usluge i predstavlja osnov za izradu i prilagođavanje individualnog plana usluge (plan usmjeren na osobu) (Pravilnik o standardima za rad i pružanje usluga u ustanovama socijalne skrbi u FBiH, 2013, član 24). Priprema individualnih planova se radi pri prvom susretu s korisnikom. Ono je posebno važno u rezidencijalnim institucijama gdje je rizik od gubljenja identiteta izuzetno veliki, zbog čega individualno planiranje ne služi samo kao mehanizam zaštite prava korisnika već i njihovog dostojanstva i autonomije. Pri samom učešću u izradi individualnih planova korisnik treba da iskaže svoje potrebe, na osnovu čega se definišu kratkoročni i dugoročni ciljevi kako bi se ostvario najbolji interes korisnika i najpogodniji ishod po njihovo bio-psiho-socijalno blagostanje.

U Bosni i Hercegovini, gdje sistem socijalne zaštite oblikuju složene strukture upravljanja i posttranzicioni izazovi, ispitivanje učešća djece i mladih u institucijama je neophodno za razumijevanje i normativnih obaveza i svakodnevnih praksi.

Participacija i individualno planiranje u sistemu socijalne zaštite Bosne i Hercegovine

Sistem socijalne zaštite Bosne i Hercegovine je vrlo složen, kao i sami sastav države. Kako se država sastoji od dva entiteta i distrikta (Federacija Bosne i Hercegovine, Republika Srpska, Distrikt Brčko), svaki ponao-sob ima svoje zakone i pravilnike, uključujući i zakone o socijalnoj zaštiti. S obzirom na to da se FBiH sastoji od deset kantona, svaki kanton ima svoje zakone, što dodatno otežava situaciju usljed postojanja više zakona na različitim nivoima vlasti kojima se uređuje oblast zaštite djece. I pored izvjesnih pozitivnih pomaka u reformi propisa koji se odnose na djecu i značajnog usklađivanja s Konvencijom o pravima djeteta, i dalje je potrebno unaprijediti zaštitu djece i smanjiti broj djece u ustanovama (UNICEF, 2020). Prema posljednjim dostupnim podacima Agencije za statistiku BiH,

broj korisnika u ustanovama za djecu bez roditeljskog staranja u 2024. godini je iznosio 881, od čega je 108 korisnika starije od 18 godina. Najveći broj korisnika je uzrasta 11–14 godina – 221, a zatim slijedi uzrasna grupa 15–18 godina (Ibid.) Međutim, treba naglasiti da je ukupan broj djece i mladih koji žive u rezidencijalnim ustanovama veći od ovog broja zato što je jedan broj njih smješten u ustanovama socijalne zaštite za djecu, omladinu (i odrasle) ometene u psihičkom i fizičkom razvoju (Agencija za statistiku BiH, 2025). Kao najčešći razlozi za razdvajanje djece od roditelja navode se: jednoroditeljske porodice, bolest roditelja, porodice s dvoje ili više djece, porodice koje imaju djecu s teškoćama u razvoju, porodice u kojima su djeca zlostavljana ili zanemarena, kao i siromaštvo, a najčešće kombinacija ovih faktora dovodi do razdvajanja (BiH Working group on Child Protection, 2010).

Prava djece, uključujući i participaciju, polaze prije svega iz prethodno spomenute Konvencije o pravima djeteta (1989), a u nacionalnim okvirima participacija korisnika je predviđena i Zakonom o ustanovama socijalne zaštite Federacije Bosne i Hercegovine. Tako član 24 ovog zakona predviđa obezbjeđivanje korisniku u ustanovama socijalne zaštite učešće u donošenju odluka o sopstvenom boravku, u skladu s njegovim mogućnostima. Povezano s tim, u članu 30 se naglašava “pravo na sudjelovanje u donošenju odluka koje na bilo koji način utiču na uslove i način boravka u tim ustanovama”. Od značaja su i članovi koji govore o pravu na informisanost (član 29), o razlozima smještaja, zdravstvenom i socijalnom stanju i tretmanima, kako bi korisnik, u skladu sa svojim mogućnostima, mogao da donosi odluke o svom životu, kao i pravo na slobodan izbor usluga (član 31), što podrazumijeva slobodan izbor usluga, tretmana i aktivnosti koje mu se pružaju u ustanovi (Zakon o ustanovama socijalne zaštite Federacije Bosne i Hercegovine, 2021).

Istim zakonom je predviđena izrada standarda za individualnu procjenu korisnika pri prijemu i tokom boravka u ustanovi, uključujući zdravstveno i psihičko stanje, funkcionisanje, potrebe i dostupne resurse, kao i planiranje daljeg zadržavanja ili pripreme za život u zajednici (član 36).

Značaj individualnog planiranja se ogleda u ciljanom i usmjerenom radu s korisnicima u sistemu socijalne zaštite. Ukoliko ovaj korak izostane u radu s korisnicima, praćenje napretka i evaluacija su skoro nemogući.

Iako je individualno planiranje prepoznato kao profesionalna obaveza stručnih radnika u sistemu socijalne zaštite (Zakon o ustanovama socijalne zaštite Federacije Bosne i Hercegovine, član 12), njegova primjena u praksi može veoma varirati u zavisnosti od kapaciteta same ustanove (organizacionih i ljudskih), znanja i vještina koje stručni radnici posjeduju, kao i generalno od resursa zajednice (naprimjer, postojanja usluga u zajednici). Iako ne postoje podaci o primjeni individualnog planiranja u institucijama za smještaj u sistemu socijalne zaštite u BiH, istraživanja u regionu ukazuju na generalno slabo poznavanje elemenata individualnog plana kod profesionalaca koji rade u rezidencijalnim institucijama u sistemu socijalne zaštite, kao njihovu selektivnu primjenu, i to samo za korisnike koji nemaju nikakvih (funkcionalnih ili kognitivnih) ograničenja (Stanković, 2016).

2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja je bio procjena uključenosti korisnika u donošenje svakodnevnih odluka u JU "Socijalno-pedagoškoj životnoj zajednici" u svih osam gradova i opština Unsko-sanskog kantona: Bihać, Velika Kladuša, Bužim, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Ključ, Cazin, Sanski Most.² Cilj istraživanja je bio ispitati nivo participacije korisnika s posebnim fokusom na njihovu uključenost u svakodnevne aktivnosti, njihovu informisanost o individualnim planovima i učešću u njihovoj izradi. U skladu s postavljenim ciljevima, definisani su sljedeći istraživački zadaci:

- Utvrditi u kojoj mjeri korisnici učestvuju u svakodnevnim aktivnostima.
- Ispitati jesu li korisnici upoznati sa postojanjem individualnih planova.
- Utvrditi učestvuju li korisnici u izradi individualnih planova.

² U Sanskom Mostu nije bilo korisnika srednjoškolskog uzrasta.

Istraživanje je sprovedeno u periodu od jula do novembra 2024. godine, a u njemu je primijenjen kvantitativni, deskriptivno-analitički istraživački dizajn. Za potrebe ovog istraživanja konstruisan je namjenski anketni upitnik zatvorenog tipa. Struktura upitnika obuhvatila je dvije cjeline:

1. sociodemografski: pitanja o spolu ispitanika, razredu srednje škole, gradu/opštini iz koje dolaze, dužini boravka u ustanovi, te porodični status prije dolaska u JU “Socijalno-pedagošku životnu zajednicu” i
2. skala za procjenu participacije koja je obuhvatila sljedeće dimenzije: uključenost u svakodnevne aktivnosti i informisanost i učešće u izradi individualnih planova. Stepenn slaganja ispitanika s ponuđenim tvrdnjama procjenjivan je primjenom petostepene Likertove skale, s vrijednostima od 1 do 5, pri čemu su više vrijednosti označavale viši stepenn slaganja s tvrdnjom. Vrijednost 1 odgovarala je odgovoru “apsolutno se ne slažem”, 2 “ne slažem se”, 3 “niti se slažem niti se ne slažem”, 4 “slažem se”, dok je vrijednost 5 označavala “apsolutno se slažem”.

Sadržaj instrumenta određen je na osnovu teorijskog koncepta participacije djece i operacionalizacije istraživačkih ciljeva i zadataka. Na taj način nastojalo se osigurati da pojedinačne tvrdnje neposredno odražavaju dimenzije participacije koje su bile predmet istraživanja.

Za obradu statističkih podataka koristio se program SPSS 25.0. U svrhu preciznog utvrđivanja nivoa zastupljenosti participacije korisnika primijenjene su metode deskriptivne statističke analize. Sociodemografske karakteristike uzorka i odgovori na postavljene tvrdnje prikazani su kroz frekvenciju (F), procentualne udjele (%), aritmetičku sredinu (M) i standardnu devijaciju (SD).

Za procjenu interne konzistentnosti instrumenta korišten je Cronbachov alfa-koeficijent. Analiza je sprovedena na 42 ispitanika s kompletnim odgovorima na svih 15 stavki koje mjere različite aspekte participacije korisnika, pri čemu je negativno formulisana tvrdnja (“Uposljeni odlučuju umjesto nas o našoj budućnosti”) prethodno obrnuto kodirana³ tako da

³ Vidjeti Tabelu br. 2 u narednom dijelu rada: Stepenn participacije i individualni planovi – rezultati empirijskog istraživanja.

više vrijednosti označavaju viši nivo participacije. Dobijeni Cronbachov alfa-koeficijent je iznosio $\alpha = 0,866$, što ukazuje na dobru internu konzistentnost instrumenta.

Analiza pojedinačnih stavki pokazala je da većina tvrdnji ostvaruje zadovoljavajuću dobru povezanost s ukupnim skorom instrumenta.

Tabela 1. *Analiza stavki u odnosu na ukupni skor skale participacije*

Stavka	Corrected Item – Total Correlation
Part_1	0,347
Part_2	0,658
Part_3	0,187
Part_4	0,772
Part_5	0,393
Part_6*	-0,001
Part_7	0,363
Part_8	0,526
Part_9	0,617
Part_10	0,751
Part_11	0,637
Part_12	0,574
Part_13	0,743
Part_14	0,526
Part_15	0,401

Najviše vrijednosti korelacije stavke s ukupnim skorom utvrđene su za tvrdnje o participaciji stavke koje se odnose na konsultovanje korisnika o njihovim željama u vezi sa zaposlenjem ($r = 0,772$), informisanje o pravima ($r = 0,751$), uvažavanje mišljenja korisnika ($r = 0,743$) i mogućnosti izjašnjavanja o stvarima koje ne žele da rade ($r = 0,658$).⁴ Iako su kod većine stavki utvrđene zadovoljavajuće vrijednosti korelacije stavke s ukupnim

⁴ Sve tvrdnje koje se odnose na participaciju, a koje su ispitivane, nalaze se u Tabeli br. 2, u narednom dijelu rada koji nosi podnaslov: Stepen participacije i individualni planovi – rezultati empirijskog istraživanja.

skorom, niže vrijednosti su zabilježene kod stavke koja se odnosi na izbor školovanja ($r = 0,187$).

Najniža korelacija utvrđena je kod obrnuto kodirane tvrdnje broj_6 ($r = 0,030$). Iako bi izostavljanje ove stavke dovelo do blagog povećanja Cronbachovog alfa-koeficijenta na $\alpha = 0,871$, stavka nije automatski isključena iz instrumenta budući da sadržajno obuhvata važan aspekt participacije koji se odnosi na učešće korisnika u odlučivanju o sopstvenoj budućnosti. Kod većine stavki utvrđene su zadovoljavajuće vrijednosti korelacije stavke s ukupnim skorom. Na osnovu ukupnih rezultata može se zaključiti da instrument pokazuje zadovoljavajuću dobru internu konzistentnost, te su svih 15 stavki zadržane u daljoj analizi participacije. Za provođenje istraživanja dobijena je saglasnost Etičke komisije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, kao i saglasnost JU "Socijalno-pedagoške životne zajednice". Prije primjene upitnika osigurana je anonimnost i dobrovoljni pristanak korisnika. Također, za korisnike koji imaju roditelje/staratelje dobijena je saglasnost za učestvovanje, kao i za korisnike kojima je staratelj Centar za socijalni rad.

3. STEPEN PARTICIPACIJE I INDIVIDUALNI PLANOVI – REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je nastojalo ispitati u kojoj mjeri korisnici u ovoj ustanovi svakodnevno učestvuju u procesu donošenja odluka, da li su upoznati sa svojim pravima, da li mogu birati u kojim aktivnostima će učestvovati, a u kojima ne, da li se uvažava njihovo mišljenje, da li je škola koju pohađaju njihov izbor, te da li su upoznati s postojanjem i da li i ukoliko da, u kojoj mjeri učestvuju u izradi individualnih planova.

Uzorak u istraživanju je činilo 46 korisnika, od čega je 30 ženskog spola, 15 muškog spola i jedno se nije izjasnilo. Najveći broj korisnika je pohađao 1. razred srednje škole (43,5%), a najviše korisnika je dolazilo iz Bosanske Krupe (njih 12 ili 26,1%, $SD = 1.695$ i $M = 4.28$). Najveći broj korisnika ima oba roditelja (42 ili 91,3%). Samo jedan korisnik je živio 12 godina u

ustanovi, dok ih je najviše živjelo jedan mjesec (19 ili 41,3%, SD = 2.56 i M= 6.26). Najveći broj ispitanika je živio u svojoj porodici prije dolaska u ovu ustanovu (43 ili 93,5%).

U tabeli u kojoj se nalaze tvrdnje vezane za participaciju, najveću saglasnost korisnici su dali za one koje se odnose na učestvovanje u svim aktivnostima i slobodu izbora škole koju pohađaju.

Tabela 2. *Participacija*

		N	M	SD	f %	Apsolutno se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	Apsolutno se slažem
Part_1	U domu imam pravo da učestvujem u svim aktivnostima koje se sprovode ukoliko to želim.	46	4.39	.930	F	1	0	8	8	29
					%	2.2	0	17.4	17.4	63.0
Part_2	U domu slobodno mogu da se izjasnim o stvarima koje ne želim da radim.	46	3.61	1.556	F	9	2	7	8	20
					%	19.6	4.3	15,2	17,4	43.5
Part_3	Izbor mog školovanja ovisi o meni, a ne o odluci doma.	46	4.85	.420	F	0	0	1	5	40
					%	0	0	2.2	10.9	87.0
Part_4	Uposlenici doma nas pitaju o našim željama o pitanju zaposlenja.	46	3.65	1.538	F	8	3	7	7	21
					%	17.4	6.5	15.2	15.2	45.7
Part_5	Imam pravo da dolazim i odlazim iz doma onda kada ja to želim.	46	2.02	1.145	F	19	14	9	1	3
					%	41.3	30.4	19.6	2.2	6.5

Part_6	Uposljeni odlučuju umjesto nas o našoj budućnosti.	46	1.78	1.263	F	29	7	5	1	4
					%	63	15.2	10.9	2.2	8.7
Part_7	Upoznat/a sam s postojanjem mog individualnog plana.	46	3.28	1.393	F	8	3	15	8	12
					%	17.4	6.5	32.6	17.4	26.1
Part_8	Učestvujem u izradi individualnog plana.	46	3.46	1.328	F	6	2	17	7	14
					%	13.0	4.3	37.0	15.2	30.4
Part_9	Mogu uvijek da se požalim nekom od zaposlenih ukoliko nisam zadovoljan/a nečim u vezi s mojim životom u domu.	46	3.80	1.310	F	3	5	11	6	21
					%	6.5	10.9	23.9	13.0	45.7
Part_10	Zaposleni me redovno obavještavaju o našim pravima.	46	3.74	1.406	F	4	3	11	11	17
					%	8.7	6.5	23.9	23.9	37.0
Part_11	Zaposleni me redovno obavještavaju o svim odlukama koje se tiču mog života.	46	3.33	1.521	F	9	6	6	11	14
					%	19.6	13.0	13.0	23.9	30.4
Part_12	Smatram da zaposleni uvažavaju moje mišljenje.	46	3.54	1.394	F	6	5	8	12	16
					%	13.0	10.9	17.4	26.1	32.6
Part_13	Smatram da me zaposleni dobro razumiju.	46	3.80	1.276	F	3	5	9	10	19
					%	6.5	10.9	19.6	21.7	41.3
Part_14	Dežurni odgajatelji su nam uvijek dostupni.	46	4.39	.954	F	1	1	6	9	29
					%	2.2	2.2	13.0	19.6	63.0
Part_15	Škola koju trenutno pohađam je škola u koju zaista želim da idem i koju sam izabrao/la.	46	4.33	1.055	F	1	3	5	8	29
					%	2.2	6.5	10.9	17.4	63.0

Istraživanje je pokazalo da su korisnici generalno zadovoljni s učešćem u donošenju odluka kada su u pitanju svakodnevne aktivnosti. Čak više od 80% korisnika navelo je da su imali pravo na učešće u svim aktivnostima ustanove ukoliko su to željeli, a 87% njih se apsolutno složilo s tim da je o njima ovisio izbor školovanja. Ukoliko se njima doda 10,9% onih koji se slažu, možemo da zaključimo da je izbor školovanja isključivo odluka samih korisnika. To potvrđuju i odgovori na tvrdnju da je škola koju korisnik trenutno pohađa istovremeno škola u koju zaista želi da ide i koju je sam izabrao/la, gdje se 80,4% ispitanika složilo s tim. Njih 78,2% izjavljuje da uposleni ne odlučuju umjesto njih o njihovoj budućnosti. Nakon obrnutog kodiranja, prosječna vrijednost za tvrdnju "Uposleni odlučuju umjesto nas o našoj budućnosti" iznosila je $M = 3,22$ ($SD = 1,263$), što ukazuje na relativno povoljnu procjenu mogućnosti korisnika da učestvuju u donošenju odluka koje se odnose na njihovu budućnost. Više od polovine korisnika navodi da ih uposleni pitaju o njihovim željama kada se radi o zaposlenju, te da uposleni uvažavaju njihovo mišljenje (58,7%).

Radi dobijanja ukupne procjene nivoa participacije, za svakog ispitanika izračunat je prosječni skor na osnovu 15 tvrdnji koje su činile skalu participacije, uključujući i negativno formulisanu tvrdnju (tvrdnju br. 6) koja je prethodno obrnuto kodirana. Dobijeni prosječni skor participacije na posmatranom uzorku od 46 ispitanika iznosio je $M = 3,77$ ($SD = 0,72$). Ova kva vrijednost je iznad teorijske sredine 5-stepene Likertove skale (3,00), što ukazuje na relativno više nivoe percipirane participacije ispitanika.

Međutim, ovakav nalaz ne znači da je stepen participacije podjednako visok u svim posmatranim oblastima. Naprimjer, svega nešto manje od polovine ispitanika (43.5%) se apsolutno slaže da u ustanovi mogu da se slobodno izjasne o stvarima koje ne žele da rade. Preko 30% korisnika izjavljuje da ih uposleni ne izvještavaju redovno o svim odlukama koje se tiču njihovog života, a 13% ih je neodlučno. Najveći broj korisnika (preko 70%) navodi da postoje pravila kod dolaska i odlaska iz ustanove, tj. da ne mogu dolaziti/odlaziti kada oni to žele.

Kad je riječ konkretno o participaciji u individualnim planovima, nalazi su znatno nepovoljni. Podaci su pokazali da je samo 20 korisnika, odnosno 43,5 %, bilo upoznato s postojanjem individualnih planova ($M = 3.28$, $SD = 1.393$), a 21 korisnik (45,6 %) je učestvovao u njegovoj izradi ($M = 3.46$, $SD = 1.328$). Zabrinjavajuća je činjenica da pojedini korisnici nisu znali uopšte šta su individualni planovi.

4. DISKUSIJA I ZAKLJUČCI

Značaj participacije korisnika u sistemu socijalne zaštite proizlazi kako iz domaćeg zakonodavstva, tako i iz međunarodnih konvencija koje garantuju pravo na aktivno učešće u donošenju odluka koje se tiču sopstvenog života.

Rezultati ukazuju na relativno visok stepen procijenjene participacije korisnika u pojedinim aspektima svakodnevnog života, naročito u pogledu mogućnosti uključivanja u aktivnosti ustanove i izbora škole koju pohađaju. Ukupno 80,4% korisnika iskazalo je slaganje ili potpuno slaganje s tvrdnjom da imaju pravo učestvovati u svim aktivnostima ustanove ukoliko to žele. Također, značajan broj korisnika procjenjuje da zaposleni uvažavaju njihovo mišljenje i da su im dostupni u svakodnevnom funkcionisanju.

Kad je u pitanju školovanje, zanimljivo je da iako je 97,9% korisnika izrazilo slaganje, odnosno potpuno slaganje s tvrdnjom da izbor školovanja zavisi isključivo od njih samih, ukupno 80,4% izvještava da je škola koju pohađaju škola u koju zaista žele da idu i koju su izabrali. Ovakvi nalazi mogu ukazivati na to da korisnici imaju relativno visok stepen autonomije u odlučivanju o izboru obrazovanja, iako razlika između ova dva podatka sugerise da mogućnost formalnog izbora škole ne mora nužno uvijek biti praćena potpunim osjećajem zadovoljstva izabranom školom.

Međutim, iako je opšti nivo percipirane participacije u cjelini relativno povoljan, ona nije ravnomjerno ostvarena u svim domenima.

Ukupno 71,7% korisnika nije iskazalo saglasnost s tvrdnjom da može slobodno dolaziti i odlaziti iz ustanove kada to želi, što ukazuje na ograničenu autonomiju korisnika u ovom aspektu svakodnevnog života.

Nalazi također ukazuju na ograničenu participaciju u važnijim životnim odlukama, kao i na nedovoljnu informisanost korisnika. Značajan dio ispitanika navodi da nije redovno obaviješten o odlukama koje se tiču njihovog života, dok većina ističe da nema potpunu slobodu kretanja, što ukazuje na strukturna ograničenja institucionalnog okruženja.

Ovakvi nalazi sugerišu da je participacija korisnika izraženija u oblastima koje se odnose na obrazovanje, uključivanje u aktivnosti i dostupnost zaposlenih, dok su slabije ostvarene dimenzije koje podrazumijevaju autonomiju, slobodu kretanja, informisanost i neposredno učešće u odlučivanju o sopstvenom životu.

Posebno nepovoljni rezultati uočeni su u oblasti individualnog planiranja: manje od polovine korisnika upoznato je s postojanjem individualnih planova, a još manji broj aktivno učestvuje u njihovoj izradi. U pogledu individualnog planiranja, prosječna vrijednost odgovora na tvrdnju o upoznatosti s postojanjem individualnog plana iznosila je $M = 3,28$ ($SD = 1,393$), dok je za tvrdnju koja se odnosi na učešće u njegovoj izradi utvrđena nešto viša prosječna vrijednost ($M = 3,46$; $SD = 1,328$). Ovi nalazi ukazuju na to da, uprkos relativno povoljnoj opštoj procjeni participacije, formalni mehanizmi uključivanja korisnika u planiranje podrške predstavljaju područje u kojem se ne ostvaruje puna participacija korisnika. Istovremeno, ovakvi nalazi ukazuju na postojanje jaza između normativnog okvira koji garantuje pravo na participaciju i njegove primjene u praksi, pri čemu je učešće korisnika izraženije u svakodnevnim aktivnostima, a znatno slabije u razvojnim, odnosno aspektima koji se odnose na njihovu budućnost, što je u skladu s nalazima brojnih istraživanja (Bijelonja, 2019; Brajnović, 2017; Vosz et al., 2020) koja ukazuju na strukturne i organizacione propuste u institucijama sistema socijalne zaštite kada je riječ o uključivanju korisnika u procese odlučivanja.

Istraživanja koja su također sprovedena s djecom u domovima ukazuju na slabu participaciju u svakodnevnim obavezama, kao npr. kod izbora odjeće, hrane i sl., za razliku od djece koja žive u porodicama (Bijelonja, 2019), kao i to da je zadovoljen minimum zahtjeva prema Konvenciji o pravima djeteta kada se govori o participaciji (Ivić Hercigonja, 2020).

Autori u svojim istraživanjima navode prijeku potrebu za participacijom (Jašarević, Peco i Kajtaž, 2019). To potvrđuje i istraživanje koje je provela Prskalo (2018), u kojem se također navodi da korisnici nisu dovoljno informisani, da imaju nisku mogućnost za promjene u domu, te rijetko uključivanje u donošenje odluka koje su bitne za korisnike. Autori Equit i sur. (2024, prema Kožul, 2025) objašnjavaju da institucije formalno podržavaju participaciju korisnika, ali je u praksi ignorišu, na šta upućuju i nalazi ovog istraživanja.

Važnost istraživanja ove teme ogleda se u činjenici da participacija (uključujući i individualne planove) doprinosi unapređenju ishoda socijalne zaštite, pozitivno utiče na psihosocijalno blagostanje korisnika i značajno oblikuje kvalitet njihovog života tokom boravka u ustanovi, ali i nakon njenog napuštanja.

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da se prava korisnika ne ostvaruju u punoj mjeri u skladu sa Zakonom o ustanovama socijalne zaštite Federacije Bosne i Hercegovine, posebno u dijelu koji se odnosi na član 24 i obezbjeđivanje aktivne uključenosti korisnika u aktivnosti i donošenje odluka. Kao jedan od mogućih razloga nedovoljne participacije i izostanka dosljedne primjene individualnog planiranja izdvajaju se kapaciteti, kompetencije i prakse stručnih radnika u ustanovama socijalne zaštite.

Zaposlenici ovih ustanova bi trebali uključivati korisnike u izradu individualnih planova, potaknuti ih na svakodnevne aktivnosti i sudjelovanje u njima, planirati budućnost nakon izlaska iz ustanove itd. Za izradu individualnih planova i ostalih aktivnosti zadužen je stručni tim ustanove. Međutim, prilikom sprovođenja istraživanja dobijena je informacija da stručni tim ustanove nije potpun. Može se pretpostaviti da ova ustanova nije usamljena u ovakvoj praksi u sistemu socijalne zaštite Bosne i Hercegovine.

Mnogi problemi nastaju upravo zbog nedostatka kadra, što se potvrdilo i u ovom i u mnogim drugim istraživanjima. Bijelonja (2019) navodi da uzrok nedostatka participacije, između ostalog, može biti nedovoljan broj stručnog osoblja. S obzirom na kategoriju korisnika, neophodno je da ustanova ima zaposlenog socijalnog radnika, socijalnog pedagoga, psihologa,

odgajatelja i sl. u skladu s programom rada ustanove. Prema programu rada ustanove, trebalo bi da postoji prethodno spomenuti stručni tim (Socijalno-pedagoška životna zajednica, 2023), ali se i ova ustanova suočava s izazovima koji se tiču nedostatka kadra.

Stoga bi buduća istraživanja trebalo usmjeriti na detaljnije ispitivanje uticaja kadrovskih kapaciteta na kvalitet usluga i nivo participacije korisnika, posebno u kontekstu rada u hraniteljskim/porodičnim kućama. Poseban fokus potrebno je staviti na dostupnost i kontinuitet rada stručnjaka (socijalnih radnika, psihologa, pedagoga) i njihov uticaj na ishode za korisnike. Također, preporučuje se istraživanje efikasnosti postojećih procedura stručnog rada s ciljem njihovog unapređenja u pravcu većeg uključivanja korisnika, uz istovremeno očuvanje njihove sigurnosti.

Dalje, važno bi bilo ispitati ulogu i kvalitet individualnih planova, posebno u pogledu stepena učešća korisnika u njihovoj izradi i implementaciji, kao i njihovog uticaja na pripremu korisnika za samostalan život nakon izlaska iz ustanove.

Na kraju, buduća istraživanja treba da se usmjere na analizu odnosa između deklarativne i stvarne participacije korisnika, odnosno u kojoj mjeri njihovo učešće u donošenju odluka dovodi do konkretnih promjena u njihovom svakodnevnom životu.

5. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA

Glavno ograničenje ovog istraživanja odnosi se na organizacionu strukturu ustanove u kojoj je ono realizovano. JU "Socijalno-pedagoška životna zajednica" sastoji se iz sedmičnog internata u Bihaću i hraniteljskih (porodičnih) kuća u gradovima Unsko-sanskog kantona, pri čemu se u sedmičnom internatu nalaze različite kategorije korisnika, uključujući djecu bez roditeljskog staranja, djecu iz disfunkcionalnih i socioekonomski ugroženih porodica, djecu s teškoćama u razvoju, kao i djecu koja dolaze iz porodičnih kuća. Nasuprot tome, u porodičnim kućama su smještena isključivo djeca bez roditeljskog staranja. S obzirom na ove razlike, buduća istraživanja bi trebalo da ove dvije sredine analiziraju odvojeno.

Značajno ograničenje odnosi se na veličinu uzorka koji je ograničio mogućnost primjene i pouzdane interpretacije složenijih statističkih obrada. Stoga je u istraživanju naglasak stavljen na deskriptivnu statistiku, a dobijene rezultate stoga treba tumačiti prvenstveno u kontekstu ispitivane grupe, bez njihovog neposrednog uopštavanja na čitavu populaciju korisnika ustanova socijalne zaštite.

Dodatno ograničenje koje je uticalo na veličinu uzorka je predstavljala procedura dobijanja saglasnosti. Saglasnost nadležnog centra za socijalni rad u Bihaću nije dobijena, dok je kod korisnika sa starateljima odobrenje pribavljeno za nešto više od polovine potencijalnih ispitanika, što je zajedno s nedostatkom korisnika odgovarajućeg uzrasta u pojedinim sredinama uticalo na konačnu veličinu uzorka, jer korisnici za koje nije dobijena saglasnost nisu ušli u konačan uzorak.

LITERATURA

- Agencija za statistiku BiH, 2025. *Socijalna zaštita 2019–2024*. Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Dostupno na https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2025/SOC_00_2024_TB_1_BS.pdf [25. 4. 2026].
- Bessell, S., 2011. "Participation in decision-making in out-of-home care in Australia: What do young people say?". *Children and Youth Services Review*. [online], 33, 496–501. Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2010.05.006> [23. 2. 2026].
- BiH Working group on Child Protection, 2010. *Submission re. 1st Universal Periodic Review of Bosnia and Herzegovina*. Dostupno na: <https://upr-info.org/sites/default/files/documents/201307/bihwgcpcuprbih072010bihwgonchildprotect.pdf> [25. 4. 2026].
- Bijelonja, A., 2019. *Institucionalno zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja u kantonu Sarajevo*. Magistarski rad. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Brajnović, D., 2017. *Individualni plan podrške u radu odgojitelja s djetetom s Down sindromom*. Završni rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Courtney, M. E. et al., 2010. *Midwest evaluation of the adult functioning of former foster youth: Outcomes at age 23 and 24*. Chicago, IL: Chapin Hall Center for Children at the University of Chicago. Dostupno na: <https://www.chapinhall.org/wp-content/uploads/Midwest-Eval-Outcomes-at-Age-23-and-24.pdf>
- Grubišić, M., 2023. *Izlazak iz sustava alternativne skrbi-Pogled unazad*. Dostupno na: <https://phralipen.hr/2023/10/08/izlazak-iz-sustava-alternativne-skrbi-pogled-unazad/> [21. 4. 2026].
- Ivić Hercigonja, V., 2020. *Participativna prava djece u ustanovi za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Jašarević, M., Peco, J., Kajtaz, E., 2019. *Nivo participacije mladih u kreiranju kulture u Mostaru*. Mostar: Univerzitet "Džemal Bijedić".
- Jeđuđ Borić, I. i sur., 2017. *Poštujmo, uključimo, uvažimo. Analiza stanja dječje participacije u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku. Dostupno na: <https://www.unicef.org/croatia/media/611/file/Po%C5%A1tujmo,%20uklju%C4%8Dimo,%20uva%C5%BEimo%20%E2%80%93%20analiza%20stanja%20dje%C4%8Dje%20participacije%20u%20Hrvatskoj%20.pdf>

- Konvencija o pravima djeteta, 1989. Dostupno na: <https://platforma.gov.ba/wp-content/uploads/2025/02/UN-Konvencija-o-pravima-djeteta.pdf> [15. 2. 2026].
- Kožul, L., 2025. *Ostvarivanje prava djece u alternativnoj skrbi*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Liabo, K. et al., 2016. "Leaving foster or residential care: a participatory study of care leavers' experiences of health and social care transitions". *Child: care, health and development*. [online], Vol 43 (2), 182–191. Dostupno na: <https://doi.org/10.1111/cch.12426> [23. 2. 2026].
- Nikolić, I., 2023. *Izazov izlaska mladih iz sustava alternativne skrbi*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Petrović, I., 2024. *Socijalna podrška djeci bez roditeljskog staranja u Dječijem domu "Mladost" Bijela*. Master rad. Nikšić: Univerzitet Crne Gore.
- Pravilnik o standardima za rad i pružanje usluga u ustanovama socijalne skrbi u Federaciji Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH, br. 31/08 i 27/12). Dostupno na: <https://uip-zzh.com/files/zakoni/74/15-13.pdf> [29. 4. 2026].
- Prskalo, I., 2018. *Participacija korisnika u odgojnim ustanovama*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Sindi, I., Strömpl, J., 2019. "Who Am I and Where Am I From? Substitute Residential Home Children's Insights into Their Lives and Individual Identities". *Child & Youth Services*. [online], 40, 2, 120–139. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/0145935X.2019.1591272> [17. 4. 2026].
- Skauge, B., Skårstad Storhau, A., Marthinsen, E., 2021. "The What, Why and How of Child Participation – A Review of the Conceptualization of 'Child Participation' in Child Welfare". [online], *Social Sciences*, 10, 54. Dostupno na: <https://doi.org/10.3390/socsci10020054> [17. 4. 2026].
- Sovar, I., 2015. "Institucionalizacija i deinstitutionalizacija ustanova za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi". *Ljetopis socijalnog rada*. [online], 22 (2). Dostupno na: <https://doi.org/10.3935/ljsr.v22i2.36> [17. 4. 2026].

- Socijalno-pedagoška životna zajednica, 2023. *Program rada JU "Socijalno-pedagoška životna zajednica" Bihać*. Dostupno na: https://vladausk.ba/v4/files/media/pdf/651ab25fa00470.12645468_Program%20rada%20i%20finansijski%20plan%20JU%20Socijalno%20pedago%C5%A1ka%20%C5%BEivotna%20zajednica%20Biha%C4%87%20za%202023.%20godinu.pdf. [25. 4. 2026].
- Stanković, D., 2016. *Uspostavljanje i održivost procesa deinstitutionalizacije i razvoja usluga u zajednici za osobe sa intelektualnim i mentalnim teškoćama u Srbiji*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Starr, M. et al., 2024. "Understanding how young people transitioning from out-of-home care acquire and develop independent living skills and knowledge: A systematic review of longitudinal studies". *PLoS One*. [online], 11; 19 (6). Dostupno na: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0304965> [3. 3. 2026].
- Stoeckel, D., Brkić, M., Vesić, Z., 2022. Supported housing services for people with intellectual disabilities and mental health problems in Serbia – Social and community integration or "mini-institutions". *Health & Social Care in the Community*. [online], 30:e2917– e2927; ISSN:1365-2524. Dostupno na: <https://doi.org/10.1111/hsc.13736> [29. 4. 2026].
- Unicef, 2020. *Situaciona analiza o položaju djece u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na: <https://www.unicef.org/bih/media/4966/file/Situaciona%20analiza%20o%20polo%C5%BEaju%20djece%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf> [25. 4. 2026].
- Unicef, 2024. *Nearly half a million children in Europe and Central Asia live in residential care facilities*. Dostupno na: <https://www.unicef.org/eca/press-releases/nearly-half-million-children-europe-and-central-asia-live-residential-care> [25. 4. 2026].
- Van Bijleveld, G. et al., 2015. "Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: a state-of-the-art review". *Child and Family Social Work*. [online], 20(2), 129–138. Dostupno na: <https://doi.org/10.1111/cfs.12082> [17. 4. 2026].
- Vosz, M. et al., 2020. *Enabling young people's participation in residential care decision-making*. NSW: Centre for Excellence in Therapeutic Care.

Zakon o ustanovama socijalne zaštite Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH, broj 64/22). Dostupno na: [https://parlamentfbih.gov.ba/v2/userfiles/file/Materijali%20u%20proceduri_2021/Zakon%20o%20ustanovama%20socijalne%20zastite%20Federacije%20BiH%20\(B\)\(1\).pdf](https://parlamentfbih.gov.ba/v2/userfiles/file/Materijali%20u%20proceduri_2021/Zakon%20o%20ustanovama%20socijalne%20zastite%20Federacije%20BiH%20(B)(1).pdf) [13. 4. 2026].

Žegarac, N., 2014. *Pravo deteta na kvalitetno staranje*. Sarajevo: Save the Children International. Dostupno na: https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2014112413234437bos.pdf [13. 4. 2026].

USER PARTICIPATION IN RESIDENTIAL CARE WITHIN THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

Participation, as one of the fundamental rights enshrined in the Convention on the Rights of the Child (1989), holds particular significance in the context of children placed in institutional care, given their vulnerability and limited opportunities to influence their own lives. Individual care plans represent a key tool for operationalizing participation within the social welfare system, as they involve continuous work with children from their admission to an institution until their departure. Their purpose is to ensure the active involvement of children and young people in decision-making processes, planning daily activities, and developing future plans that facilitate their integration into adult life. In this sense, participation is not viewed merely as a normative requirement, but as a prerequisite for social integration. Based on these premises, the aim of this study was to examine the extent to which users in an institution are genuinely involved in decision-making processes concerning their lives. The research was conducted in 2024, from July to November, within residential care, and the sample consisted of 46 high school-aged users. A closed-ended questionnaire based on a Likert scale was used, and statistical data were processed using the SPSS 25.0 software. The results indicated that users are not sufficiently involved in everyday decision-making processes, are not adequately informed about individual care plans, and did not participate in their development.

Keywords: *participation, individual care plans, institution, users*